

Ateizm näme?: Ateizm termininiň ýalňyş ulanylyşy

Category: Edebi makalalar, Filosofiá, Kitapcy

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ateizm näme?: Ateizm termininiň ýalňyş ulanylyşy ATEIZM NÄME?

► ATEIZM TERMINİNİŇ ÝALŇYŞ ULANYLYŞY

Ateizm termini dürli sebäplerden ötri, parhly düşunjeler bilen garyşdyrylypdyr ýa-da ýalňyş ulanylypdyr. Munuň iň uly sebäbi-de mekdepleriň ýa-da kişileriň doly ýagdaýda orta goýmazlyklary ýa-da käbir kişileriň bular hakyndaky habarsyzlygydyr. Ateizmiň bir mekdep hökmünde özi bilen ýygy-ýygy garyşdyrylýan düşunjeleriň arasynda deizm, panteizm ýa-da agnostisizm ýaly filosofik akymlar bolşu ýaly, käbir dini düşunjeler-de bar.

Bir adamyň ateist bolup-bolmaýany şeýle karat beriljek ýagdaý däldir. Öni bilen ateizmiň nämediginiň bilinmesi gerek. Has soňra bir adamyň özünü ateist hökmünde görüp-görmedigi analiz edilmeli. Mundan başga-da ol kişiniň ýa-da tarapdary bolan ideýasynyn ateizm bilen baglanychygyny-da jikme-jik öwreilmeli. Bütin bulardan soňra terminiň ulanylyşy bilen baglanychykly sagdyn netijä gelmek mümkün.

Ateizm termininiň ýalňyş ulanylmaçyndaky iň uly faktor wagt içinde bu terminiň başgany günäkärleme şeñlinde ulanylmaçydyr. Käbir kişileriň ateist dälem bolsa, dürli motiwler bilen ynançszylkda aýyplanmalary gürrüňiň obýekti bolupdyr. Bu hili problema, esasan hem, Orta asyr Yewropasynda ýygy rastlanypdyr. Ol döwürde örän köp kişi buthana tarapyndan daşlaşdyrylypdyr we inkärçilik bilen günäkärlenip jezalandyrlypdyr. Bularyň arasynd örän köp alymlar-da br. Yöne bu ýagdaý hemme din üçin-de gürrüň obýekti bolmandyr. Munuň tersine, käbir kişiler-de ynanç düşünjesiniň serhetlerini giň tutup, daşaryda hiç kimi goýmandyr, ateistdigini ykrar eden kişileri-de ynançly görmäge we

görkezmäge çalşypdyrlar.

Ateist günäkärlemesiniň käbir teoretiki we praktiki motiwleri tapylyp dur. Bularyň arasynda Taňry hakynda parhly düşündirişlere eýe bolmak, adaty aňlaýyşdan aýrylmak, bar bolan ýerli ynançlara garsy zatlary dillenmek ýa-da jemgyyetiň bar bolan baha we prinsiplerine ters düşmek ýaly faktorlar tapylyp bilinýär. Bu meselede taryhda Sokrat we gadymy Müsür faraonlaryndan Ehnaton ýaly iki möhüm mysal bar. Bu kişiler ýasaýan jemgyétleriniň dünýewi taňrylaryny (paganiae – köptaňryly dinden bolanlar) bar bolan dini simwollaryny we onuň bilen baglanyşykly heýkellerini kabul etmändigi üçin ateistlikde günäkärlenipdirler we sud edilip öldürülipdirler.[1]

Ilkinji hristianlar we musulmanlaram dowam edýän jemgyyetiň «keramatly» barlyklaryny (but) ret edendikleri sebäpli ateistlikde aýyplanypdyrlar. Bular ata-babalarynyň dininden aýrylmakda we ynançszylkda günäkärlenipdirler we gazaply ýagdayda jemgyyetiň eýe bolan köne endiklerini kabul etdirmek üçin zorlukly çärelere yüz urulypdyr. Bu aýyplamalardan soňra olar hem özleri bagly bolan jemgyetiniň ybadathanalaryndan, tire-taýpa däp-dessurlaryndan we but diýip atlandyrýan heýkellerinden uzak tutupdyrlar, birnäçe wagt sosial durmuşdan çekilmeli bolupdyrlar.[2] Bu günäkärlemelere garşıy olar butlary inkär etmek bilen birlikde, hemme zadyň aňyrsynda bolan ýaradyjy, hakyky Taňra ynanýandyklaryny mälîm edipdirler.

Ilkinjj musulmanlar-da Käbede bolan butlaryň keramatlylygyny inkär edipdirler, olary ybadat etmäge laýyk barlyklar hökmünde görmändirler. Aýratyn hem köpcülikde giňden ýaýran jadygöylük we palçykyk ýaly batyl ynançlary-da kabul etmändirler. Şeýle ýagday garşysynda öz ýasan butlaryna ybadat edýän we olara gurban kesýän mekgeli müşrikler musulmanlart үрп-adatdan aýrylmakda aýyplapdyrlar we olara rahatlyk bermändirler. Butparazlar uzak wagtlap ýeke-täk Taňry ynanjyby kabul etmekde kynçylyk çekipdirler, Taňra şirk getirme (Taňrydan başga keramagly barlyklaryň bardygyna ynanmak) endiklerinden aýrylyp bilmändirler.

Görüşüniz ýaly, bir kişiniň ateistlikde günäkärlenmegi töwerekleyin üýtgap durupdyr, käte ynananlar, käte ynanmaýanlar bu aýyplama uçrapdyrlar we ejir-kynçylyk çekipdirler. Biziň döwrümizde, esasan hem, ynançszylgyň ideologiá hökmünde ýaýran we agalyk sürüyän ýerlerinde ýokarky ýagdaýyň doly tersi gürrüniň obýekti bolupdyr. Geçmişde bolanlaryň tersine, ynançly bolmak kynçylyk döredipdir we örän köp adam Taňra ynanýandygy ýa-da şeýle görkezilýändigi üçin kyn ýagdaýda galypdyr.

XIX asyryň soňlaryndan XX asyryň soňky çärýegine çenli dowam eden döwürde ateizm käbir ideologiýalar tarapyndan ideýa, garaýış problemasy bolmakdan çykyp, syýasy meselä öwrülipdir. Bu ýagdaýda hakykatdan ateist bolmadyk halyna käbir adamlar diňe degişli bolan ideologiýasyna seredilip, ateist hökmünde kesgitlenipdir ýa-da propoganda maksady bilen bilgesleýin şeýle görkezilmäge çalşylypdyr. Aýratyn hem marksizmiň agalyk süren ýerlerinde müňlerçe adam bu ýagdaý bilen gapma-garsy galypdyrlar.

Kapitalizme garşy göreşen sosialistler ateizmi we dinsizligi göreşleriniň bir parçası hökmünde görüpdirler, rewolýusiýany amala aşyran ýerlerinde-de jemagaty dinsizlige gönükdiripdirler. Şonuň üçin bu hereketleriň içinde ýer alan, ýöne haýsydyr bir dine ynanýan (jöhit, hristian ýa-da musulman) müňlerçe ynsan emeli statistikalar bilen ateist hökmünde görkezilipdirler. Bu kişilerden näme bolýandyklary, näme pikirlenýändikleri we nämä ynanýandyklary soralmayırlar. Ýene bularyň täk başlaryna galanlarynda, ideologiýalaryndan özbaşdak, garaşsyz ýagdaýda berjek kararlaryna-da üns berilmändir.

Netijede, ideýa jan etmesi bilen Taňry ynanjyny inkär etmeýän kişileriň ateist bolýandyklary hakyndaky tassyklama çynlakaý bir çekişme, jedelleşme meselesidir. Çünkü, Taňry ynanjynyň kabuly ýa-da inkäri özbaşdak bir sreda ediljek şahsy isleg, saýlap alynjak zat.

Ateizm termini käte ýalňyş ulanylýarka, käte-de beýleki akymlae bilenem garyşdyrylan ýerleri bar. Mysal üçin, ateizmiň serhetleriniň giň tutulmagy netijesinde panteist akyldarlaryň

ýanynda, käte agnostok (bilniksiz, ýagny Tañrynyň we dünýäniň nireden dörändiginiň bilniksizdigini we bilibem bolmajakdygyny öňe sürýän akym) we deist (Taňra ynanýan, ýöne wahyny, ýagny pygamberler tarapyndan Tañrynyň buýrugynyň adamlara ýetirilýändigine garşy çykýan) akyldarlar-da ynançsyz hökmünde baha berlipdir. Şeýle-de bolsa, bular biri-birinden ep-esli parhlydyr. Ýalňyş düşünmelere orun bermezlik üçin gürrüňi gidýän akymlar bilen baglanyşyklu gysgaça maglumat bermegi we ateizm bilen baglanyşyklyklaryny açyp görkezmegi peýdaly hasaplaýaryn:

Ateizm bilen käte garyşdyrylýan deizm barlygy akyllı bilen bilnen bir Taňry garaýşy hökmünde kesgitläpdır. XVII-XVIII asyrlardan bări Ýewropada «älemiň aňyrsynda bar bolan bir Tañryny kabul etmek, ýöne munuň ýanynda wahyý inýändigine we pygamberlige garşy çykma» hökmünde tanalmaga başlanypdir. Biziň medeniýetimizde-de bu we muňa meňzeş düşunjeler bir görünüşde bolupdir we tarapdar tapypdir.

Latynça Taňry manysynda gelen «deus» kökünden gelendigi üçin başda ateizme garşylyklaýyn, antonimi hökmünde ulanylan bu at has soňralar hristianlyga bir reaksiýa hökmünde özünü görkezipdir, Taňry ynanjyny goramak bilen birlikde, buthananyň pozisiýasyna duýulýan gazaply reaksiýa sebäpli wahyý, pygamberlik we gudrat ýaly dini gymmatlyklara garşy çykmagyň simwoly bolupdir.[3] Älemiň aňyrsynda bolan, munuň bilen birlikde ýasaýşa we dünýä garyşmaýan Taňry düşünjesi bilen deizm adaty dine (buthana we ruhanylýga) ters gelmegine garamazdan, ateizm hökmünde baha berilmändir. Çünkü özleri şeýle ýa-da beýle Taňry ynanjyna eýe bolupdyrlar we ateizmi kabul etmändirler.

Panteizm bolsa, Taňry-älem birligini öňe sürüpdir, Tañrynyň älemden aýry bolan şahsy barlygyny ret edipdir.[4] Panteizme görä, Taňry älemiň artyk sebäbi däl. Bu garaýyşlar bilen panteistler hem Günbatarda, hem Gündogarda käbir kişiler tarapyndan ateistlikde aýyplanypdyrlar.

Ýslam mistisizminde-de käbir mistik akyldarlar üçin panteist termini ulanylýedir. Panteistleri ateist hasaplama ýykgyň käte bu kişiler üçinem gürrüň obýekti bolupdir we bularyň

ynançlaryna şübheli garalypdyr. Ýöne hernäme-de bolsa, Tañry ynanjyny ret etmändikleri üçin panteistleri ateist hasaplamak dogry däl.[5] Çünkü olar Tañrynyň barlygyny inkär etmezlimde diňe özenine parhly düşündirişler beripdirler, parhly teswirläpdirler.

Käbir akyldarlar bolsa, ne Tañry ynanjyny, ne-de ynançsyzlygy kabul edipdirler. Özlerini ynanmak bilen ynanmazlyk arasynda, ortada bir ýerde gören we agnostik (bilniksiz) hökmünde kesgitleyän bu akyldarlar Tañrynyň barlygy hakynda-da položitel ýa-da otrisatel karara gelmekden gaça durupdyrlar.[6] Ýone bu kişilere ýalňyşam bolsa, köplenç, ateist diýlipdir.

Agnostiklere görä, Tañrynyň barlygy meselesi ynsan akylynyň aňyrsyndaky meseledir. Bu ýagdaýda beýle bir barlyk hakynda gürrüň etmek ýa-da bir karara gelmek-de mümkün däl. Şonuň üçin agnostikler Tañry ynanjynyň garşysynda tarapsyz galmagy saýlapdyrlar. Ýone olaryň bu tarapsyzlygy käte ateizm hökmünde-de baha berlipdir. Her näçe käbir agnostikleriň hereketleri we ýasaýylary olaryň ateistdigi hakyndaky duýgyny, görünüşi bermek bolsa-da, bir bölegi özleriniň filosofik garaýışdan ateist däldigini beýan edipdir. Meselem, ateist hökmünde meşhur akyldarlardan Bertran Rassel (1872-1970) filosofik garaýışdan özünü agnostok hökmünde kesgitläpdir. Onuň pikirine görä, hemme zada garamazdan, elimizde Tañrynyň ýoklugyny subut edip biljek ýeterlik delil ýok.[7]

Görüşüniz ýaly, agnostisizm bilen ateizm biri-birinden tapawutly akymlardyr. Dini ret etmeleri her ikisiniň-de birmeňzeş çyzykda bolýandygyny görkezip bilmez. Agnostikler Tañry ynanjyny ret etmegiň ýanynda ateizmi-de deň derejede ret edipdirler. Her näçe dine garşı kararsyz we tarapsyz pozisiýalary sebäpli, gizlin ateistlikde aýyplanýanam bolsalar, olar bu aýyplamalara garşı çykypdyrlar. Aslynda özleri-de ateistlerden tapawutlanýandyklaryny aýdypyrlar.[8]

Terjime eden: Seyitnazar ÄRNAZAROW.

- [1] Michael J.Buckley «At The Origins of Modern Atheism», USA 1987, sah 1-3;
- [2] Buckley, Sol eserde; sah 4;
- [3] Seret: Ernest Campbell Mossner «Deism», «The Encyclopedia of Philosophy», ed. Paul Edwards, New York 1972, II, sah 326-327;
- [4] Alasdair MacIntyre «Pantheism», «The Encyclopedia of Philosophy», ed. Paul Edwards, New York 1972, VI, sah 34;
- [5] A.E.Affifi «Muhiddin Ibni'l Arabynyň tasawwuf (mistik) filosofiýasy», Terjime eden: Mehmet Dag, Ankara 1975, sah 36;
- [6] Antony Flew «God, Freedom and Immortality», New York 1984, sah 31;
- [7] Bertrand Russell «Am I Atheist or an Agnostic», Bertrand Russel On God and Religion, ed. Seckel Al, New York 1986, sah 85;
- [8] Lightman Bernard «The Origins of Agnosticism, Victorian Unbelief and The Limits of Knowledge, The Johns», London 1987, sah 17. Agnostisizme mydama diniň tersine, garşylyklaýyn pozisiýa hökmünde garalypdyr. Dindar bolany üçin agnostik bolanlaram bar. Şonuň üçin bu kişileri şübheleri sebäpli agnostok bolan we ateizme ýakynlaşan kişiler bilen garyşdymazlyk gerek. Bu kişiler Tañrynyň barlygy meselesinde ynanç we diskriminasiýa edilmegini gün tertibine getiripdirler. Tañrynyň akyl bilen bilinmeginiň oña ýürekden ynaylmagynyň parhly zatlardygyny beýan edipdirler. Şonuň üçin gündelik dil bilen Tañry hakynda gürrüň etmäge-de garşy çykypdyrlar. Bu kişileriň pikirine görä, Tañra ynanmak bilen Oniň hakynda gürrüň etmek aýry zatlardyr. Bir ynsan ynanan ýagdaýynda-da Tañryny bilmän biler ýa-da Onuň bilinmejekdigine-de ynanyp biler. Yöne onuň barlygyna ynanar. Bu ýagdaýda ynanjynda-da bir kemçilik görmez.
- Seret: Thomas McPherson «Religion as The Inexpressible», «New Essays in Philosophical Theology», ed. Antony Flew, Alasdair MacIntyre, London 1955, sah 131-143. Edebi makalalar